

ХАРАКТЕРИСТИКА СУБСТАНЦІАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ У КОНСТРУКЦІЯХ ІЗ ТРИВАЛЕНТНИМИ ПРЕДИКАТАМИ ПРОЦЕСУ І СТАНУ

CHARACTERISTICS OF THE SUBSTANTIVAL COMPONENTS IN THE CONSTRUCTIONS WITH THE TRIVALENT PREDICATES OF PROCESS AND STATE

Соколовська О.М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філософії,
соціально-гуманітарних дисциплін, іноземних мов,
української та латинської мов № 2
Донецького національного медичного університету

Статтю присвячено проблемі вивчення особливостей функціонування субстанціальних компонентів на матеріалі речень із тривалентними предикатами процесу та стану в сучасній українській мові. Охарактеризовано межі сполучуваності зазначених предикатів із субстанціальними компонентами. Розглянуто семантичну типологію субстанціальних синтаксем у конструкціях із предикатами процесу і стану. Проаналізовано основні морфологічні засоби вираження суб'єктних та об'єктних одиниць у семантико-синтаксичній структурі речень із такими предикатними компонентами.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура речення, предикат, валентність, предикат процесу, предикат стану, субстанціальний компонент, суб'єктна синтаксема, об'єктна синтаксема.

Статья посвящена проблеме изучения особенностей функционирования субстанциальных компонентов на материале предложений с тривалентными предикатами процесса и состояния в современном украинском языке. Охарактеризованы границы сочетаемости указанных предикатов с субстанциальными компонентами. Рассмотрена семантическая типология субстанциальных синтаксем в конструкциях с предикатами процесса и состояния. Проанализированы основные морфологические способы выражения субъектных и объектных единиц в семантико-синтаксической структуре предложения с такими предикатными компонентами.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая структура предложения, предикат, валентность, предикат процесса, предикат состояния, субстанциальный компонент, субъектная синтаксема, объектная синтаксема.

The article deals with the investigation of the functional peculiarities of the substantival components in the sentences with trivalent predicates of process and state in the modern Ukrainian language. The terms of combinability of these predicates with substantival components are defined. The semantic typology of the substantival components in the constructions with predicates of process and state is investigated. The basic ways of the morphological expression of subjective and objective units in the semantic and syntactic structure of the sentence with such predicative elements are analyzed.

Key words: semantic and syntactic structure of the sentence, predicate, valence, predicate of process, predicate of state, substantival component, subjective syntaxeme, objective syntaxeme.

Постановка проблеми. Граматичні дослідження сьогодення спрямовані на поглиблене вивчення проблем синтаксису, що зумовлено необхідністю детального опису змістового боку речення і його семантичної структури, яка ґрунтується на предикатних і непередикатних знаках. Вагомою відмінністю такого підходу до аналізу структури простого речення є те, що він пов'язаний із семантико-синтаксичною категорією валентності предикатної синтаксеми. Відбиваючи значеннєво зумовлену сполучуваність предиката з іншими непередикатними компонентами, валентність визначає тип семантико-синтаксичної структури речення.

Семантико-синтаксична валентність належить до найскладніших граматичних категорій, вивчення якої є досить актуальною проблемою української лінгвістики. Проблема вивчення валентного потенціалу предикатних синтаксем

привернула увагу багатьох лінгвістів, які своїми працями довели доцільність і перспективність аналізу семантико-синтаксичної структури речень на основі валентності предиката.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свій розвиток теорія валентності отримала у наукових дослідженнях С.Д. Кацнельсона, М.Д. Степанової, Б.А. Абрамова, Й.Ф. Андерша, Ю.Д. Апресяна, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, Н.Л. Іваницької, О.І. Леути, Т.Є. Масицької, О.Г. Межова, О.Ф. Ледней, В.А. Тимкової, І.А. Пасічник, О.В. Куц та ін. Досить широкий діапазон зв'язків між валентністю предиката і семантико-синтаксичною структурою речення знаходимо у працях І.Р. Вихованця. Учений визначає семантико-синтаксичну валентність предиката (ознакового слова) здатністю його сполучатися з іншими (як правило, неознаковими) словами, мати певну кількість відкритих позицій,

які можуть або повинні заповнюватися одиницями відповідної семантичної природи [4, с. 41]. Слід зазначити також, що семантично елементарне речення сучасної української мови включає до свого складу шестивалентні-одновалентні предикати. Це означає, що максимальна кількість іменників в елементарному реченні не може виходити за межі шести компонентів, а мінімальна кількість не може бути нульовою. Один предикат із залежними від нього непередикатними компонентами (власне іменниками, тобто іменниковими словами, що позначають реальні предмети) формує елементарне із семантико-синтаксичного погляду речення та визначає кількісний склад іменникових компонентів та семантичну природу.

Іменникові компоненти у складі простого семантично елементарного речення визначають зумовленими семантико-синтаксичною валентністю предиката субстанціальними синтаксемами зі значенням власне-предметності.

На думку І.Р. Вихованця, семантико-синтаксичні відношення спрямовані від підпорядкованого (залежного) компонента до підпорядковуючого (опорного) і членуються залежно від лексичного наповнення предиката на суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні. Відповідно до цих різновидів субстанціальних відношень, виділяють суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні та локативні синтаксеми [3, с. 112–136]. Кількість залежних іменникових компонентів, їхні функції, лексичне вираження та морфологічне оформлення у простому із семантичного погляду елементарному реченні визначаються семантичною природою предиката.

Дискусійним у мовознавстві залишається питання про семантичні угруповання предикатних знаків. Деякі дослідники вдаються або до надто узагальнених класифікацій, або до надто деталізованих, що зумовлено врахуванням різних критеріїв розподілу предикатів на семантичні класи. Зважаючи на це, заслуговує на увагу класифікація І.Р. Вихованця, який виділяє предикати дії, процесу, стану, якості, кількості та локативні [3, с. 111]. Ступені подальшого розчленування вказаних класів предикатів на семантичні підкласи можуть бути різними (залежно від характеру відповідних семантичних ознак).

Постановка завдання. Аналіз семантичних характеристик тривалентних дієслівних предикатів доводить, що поряд із тривалентними предикатами дії у сучасній українській мові функціонують тривалентні предикати процесу та стану, які становлять своєрідну (з погляду синтаксичних та морфологічних ознак) групу в системі предикат-

них знаків. Зважаючи на особливості зазначених типів предиката як організуючого центра елементарного речення та характерні риси окремих субстанціальних компонентів, що перебувають у певних семантичних відношеннях щодо предиката, спробуємо описати закономірності функціонування іменникових синтаксем, які поєднуються з тривалентними предикатами процесу і стану. Слід зазначити, що керування трьома іменниками вважається середньою єднальною спроможністю дієслова, що є досить поширеним в українській мові, проте в сучасному українознавстві відсутня детальна характеристика синтаксично елементарних речень із зазначеними типами предикатів. Тому виявляється доцільним проаналізувати та систематизувати предикати процесу і стану, що поєднуються з трьома субстанціальними компонентами, а також виявити закономірності функціонування іменникових синтаксем у семантико-синтаксичній структурі зазначених речень.

Виклад основного матеріалу. Предикати процесу вказують на динамічну ситуацію, що не передбачає активного виконавця, а стосується суб'єкта процесів, які ним не породжуються й активно та безпосередньо не стимулюються [4, с. 201]. Предикатні одиниці з процесуальною семантикою відбивають ситуацію, пов'язану зі зміною станів або інших ознак предмета. Субстанціальні компоненти, зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предикатів процесу, є пасивними носіями процесу. У сучасній українській мові предикати процесу утворені дієсловами, що позначають динамічні явища в природі, кількісні та якісні зміни, що стосуються фізіологічного або емоційно-психічного стану людини [9, с. 58].

Предикати процесу вимагають участі однієї субстанціальної синтаксеми – суб'єктної, що представлена назвами конкретних істот, предметів або речовин, які є носіями процесу. В окремих випадках спостерігаємо розширення валентної межі предикатів процесу та заповнення правобічної позиції іменниковим компонентом у функції об'єкта процесу. Це стосується досить обмеженої групи дієслів, які позначають емоційно-психічні процеси, напр.: *сердитися, гнівитися, ображатися, злитися* та ін., напр.: **Мама сердилися не на Вербеня, не на мене навіть, а на саму себе** (Р. Федорів); **Ви не ображайтеся на мене, старого, може, я трохи крутувато сказав** (М. Чабанівський). Проте іноді семантико-синтаксична структура речень із зазначеними предикатами поповнюється ще одним об'єктним компонентом, що має уточнювальну функцію.

У таких випадках маємо справу з нетиповою для предикатів процесу тривалентністю, що передбачає відкриття позицій для суб'єктної та двох об'єктних синтаксем, напр.: *Після вчорашнього друзі ніби сердилися одне на одного за те, що сталося, і працювали мовчки* (О. Гончар); *Думаю, ви не образитеся на мене за мою щирість* (Л. Українка). Тривалентними виявляються також предикати процесу, які позначають «визнання» об'єкта, представлені дієсловами типу **визнавати, вважати, признавати, лічити, приймати, мати, вбачати** та ін. Такі предикатні одиниці вимагають участі суб'єктного та двох об'єктних іменникових компонентів, напр.: *Шофер почав лаштувати свої вудки, бо принципово не визнавав спінінга за серйозну рибальську снасть* (М. Чабанівський); *Він приймає переодягнену Онисю за доньку господаря* (Д. Бедзик); *Він почитує всіх немужиків за інакшу породу людей* (Л. Мартович). Приклади доводять, що суб'єктна синтаксема при тривалентних предикатах процесу виражена здебільшого іменниками-назвами істот або особовими займенниками. Правобічну позицію такі предикати заповнюють іменниками у функції об'єкта процесу, які мають досить вузький лексичний діапазон (переважно назви осіб, істот), та об'єктними синтаксемами із семантикою уточнення. Основним морфологічним засобом вираження суб'єктної синтаксеми є називний відмінок, водночас об'єкт процесу сполучається зпредикатним словом за допомогою прийменника **на** (*За віщо ж на тебе гніватися?* (Ю. Мушкетик) або виражений формою знахідного відмінка (*Говорили всі одразу, говорив кожен голосно, мов бесідників своїх уважав за глухих* (А. Головка). Об'єктна синтаксема із семантикою уточнення виражена іменниковою формою з прийменником **за**, напр.: *Не гнівайтесь, прошу, на мене за те, що я так довго не писав* (М. Коцюбинський); *Не маю я злих думок до тебе, бо за брата почитаю* (С. Васильченко).

Аналізуючи семантико-синтаксичну структуру речень із тривалентними дієслівними предикатами, доходимо висновку, що певна кількість таких речень утворена тривалентними предикатами стану. Стан охоплює певний відрізок на часовій осі, вказуючи на тимчасову характеристику предмета, тому має місце в будь-який момент між початком і кінцем цієї осі [7, с. 55]. Тривалентні предикати стану вирізняються семантикою емоційно-оцінного ставлення (почуття), що спрямоване на певні об'єкти. До таких предикатних одиниць зараховуємо дієслова типу *любити, кохати, ненавидіти, боготворити, цінувати, поважати, драгувати, гнівити, зневажати, зворушувати,*

веселити, тішити, радувати, ображати, кривдити, бентежити, вабити, вражати, дивувати, хвилювати, чарувати, шанувати та ін. Визначальною рисою предикатів емоційно-оцінного ставлення до об'єкта (істоти або предмета) є те, що вони не виражають значень дій або процесів, а вказують на позитивне чи негативне ставлення суб'єкта (переважно особи) до об'єкта (іншої особи, предмета, явища), почуття, спрямованість інтересу до когось або чогось, а тому валентна межа таких предикатних одиниць передбачає обов'язкове заповнення суб'єктним та об'єктним компонентами, напр.: *Дівчина любить хлопця; Люди поважають воїнів; Ти мене вражасяш..* Проте в окремих випадках предикати емоційно-оцінного стану здатні виявляти тривалентність, відкриваючи позицію для об'єктної синтаксеми із семантикою уточнення або обмеження, напр.: *[Мусій:] Усе нашого Мартина почитують, люблять за те, що він добрий чоловік* (Б. Грінченко); *Боярська служба поважала Максима Беркута за його звичайність і розсудливість* (І. Франко); *Коструб вражав людей своєю нелюдською силою і вмінням гратися гирями, мов пампушками* (М. Чабанівський). Як видно з прикладів, об'єктні компоненти з уточнювальною семантикою поєднуються з предикатом за допомогою прийменника **за**, а морфологічним засобом вираження об'єктних обмежувальних синтаксем є орудний відмінок іменника. Лексичне наповнення об'єктних компонентів при тривалентних предикатах стану представлене назвами осіб, істот, конкретних та абстрактних назв, збірними іменниками тощо, напр.: *Дуже цінив Ізваров молоду дружину за її ясний розум* (А. Шиян); *Покохав Андрій Семена за його доброту, як рідного брата, як батька, як неньку...* (М. Коцюбинський); *Я – артист і скоро буду своїм талантом зворушувати і потрясати публіку* (В. Собко); – *Тільки згадка про тебе зваблювала мене якоюсь тасмною принадою!..* (Б. Грінченко). Дослідники синтаксису зазначають, що поєднання предикатів стану з об'єктними компонентами є характерною ознакою художнього та публіцистичного стилю, рідше – наукового і майже зовсім не використовується в документах офіційно-ділового стилю. Це цілком зумовлено призначенням художнього стилю, який полягає в образному відтворенні дійсності, а публіцистичному стилю притаманне поєднання логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням, тоді як головним завданням наукового та офіційного стилів є інформативність під час виразної логізації викладу [2, с. 83–87].

Висновки. Отже, предикати процесу та стану утворюють периферію тривалентних дієслівних предикатів. За семантичними ознаками вони охоплюють емоційно-психічні процеси та ставлення до певного об'єкта або істоти. У семантико-синтаксичній структурі елементарного речення тривалентні предикати процесу та стану вимагають участі суб'єктної синтаксеми та двох об'єктних компонентів, один із яких указує на істоту чи

предмет спрямування стану або процесу, а інший має семантику уточнення (іноді обмеження). Основним морфологічним варіантом суб'єктної синтаксеми виступає називний відмінок іменника, власне-об'єктні компоненти виражені здебільшого знахідним відмінком, а уточнювальні та обмежувальні об'єктні одиниці знаходяться в орудному або мають іменниково-прийменникові форми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Апресян Ю.Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. Москва: Наука, 1997. 252 с.
2. Бабій О.Ф. Засоби вираження категорії суб'єкта стану в сучасній українській літературній мові (на матеріалі публіцистичного стилю). Лінгвістичні дослідження: Зб. наукових праць / За ред. проф. Л.А. Лисиченко. Харків: ХДПУ. Вип. 7. 2001. С. 83–87.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. АН України. Ін-т української мови; Відп. ред. К.Г. Городенська. Київ: Наук. думка, 1992. 224 с.
4. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. Київ: Наук. думка, 1995. 231 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. Донецьк: Вид-во ДонДУ, 1996. 435 с.
6. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности. Вopr. языкознания. 1987. № 3. С. 20–32.
7. Леута А.И. Семантико-синтаксическая структура предложений с глагольными предикатами состояния в современном украинском литературном языке / дис. ...канд. филол. наук. Киев, 1998. 178 с.
8. Мацицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності. Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 208с.
9. Межов О.Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення / дис. ... канд. філол. наук. Луцьк, 1998. 215 с.
10. Словник української мови: В 11-ти томах. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
11. Степанова М.Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. Москва: Высш. шк., 1988. 258 с.

УДК 811.161.2

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: ПРОБЛЕМИ, НОВІ МЕТОДИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

LEARNING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE: PROBLEMS, NEW METHODOLOGIES, PERSPECTIVES

Шелест Г.Ю.,

старший викладач

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Статтю присвячено актуальній проблемі вивчення української мови як іноземної. Увагу зосереджено на методах і прийомах навчання української мови для іноземців, а також на необхідності вивчення логіко-граматичної системи української мови. Увагу акцентовано на розробленні сучасної стратегії вивчення української мови як іноземної. Виділено практичну спрямованість навчання; функціональний підхід до відбору і подання мовного матеріалу тощо. Акцент зроблено на практичному аспекті вивчення мови: як користуватися українською мовою як іноземною.

Ключові слова: методика вивчення української мови, українська мова як іноземна, комунікативна організація навчального процесу, логіко-граматична система української мови, методичні прийоми вивчення української мови як іноземної.